

Piotr Sałustowicz

Uniwersytet SWPS

<https://orcid.org/0000-0002-6916-8392>DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2023.1.04>

Praca socjalna w „nowym świecie”

Social work in the “new world”

Wstęp

Określenie „nowy świat” użyte w tytule, mogłoby sugerować jakiś utopijny projekt przyszłości. Termin ten użyty został na przykład przez Huxleya Aldousa w jego słynnej powieści *Nowy spaniały świat*. Niestety, określenie to wiąże się raczej z dystopią, jeżeli nie uda się globalnie dokonać jakiejś radykalnej zmiany świata. Obecnie „nowy świat” charakteryzują: 1) kryzys ekologiczny, będący m.in. wynikiem praktykowanego globalnie modelu gospodarki, bazującej na stałym wzroście; 2) kryzys gospodarczy, wywołany częściowo przez pandemię covid19, częściowo przez wojnę na Ukrainie ale też przez strukturalne czynniki; 3) kryzys demokracji liberalnej i pojawienie się ultrapravicowych i prawicowych populistycznych partii i rządów, jak – Trumpizm (USA), Le Pen (Francja), AfD (Niemcy), obecne prawicowe i populistyczne rządy w Włoszech, Szwecji, Polsce czy Węgrzech; 4) kryzys nierówności – pogłębiające się nierówności między Północą i Południem, oraz w ramach poszczególnych społeczeństw; 5) kryzys systemu wartości liberalnych i zwrot w kierunku wartości konserwatywnych czy prawicowo-radykalnych. Ten „nowy świat” pociąga i będzie pociągał wiele negatywnych skutków w życiu społecznym jak w przy-

padku samych jednostek, rodząc jednocześnie szereg poważnych wyzwań adresowanych do wspólnoty światowej, rządów, biznesu, organizacji pozarządowych, w tym dla pracy socjalnej (Lavallete 2020) ale także dla każdego z nas.

W internetowym czasopiśmie Social Europe trzech autorów przedstawia trzy perspektywy ratowania planety. Jayati Gosh w artykule: *Zmaganie się z nierównowagą sił*, zwraca uwagę na niemożność międzynarodowych organizacji radzenia sobie z globalnymi problemami i podkreśla konieczność zastanowienia się, „dlaczego rządy upierają się przy wyrażnie katastrofalnych wyborach politycznych i czym interesom te wybory służą. W szczególności musimy rozpoznać brak równowagi sił, zarówno w skali globalnej, jak i w poszczególnych krajach, który wzmacnia to, co w innych przypadkach może wydawać się społecznie nieracjonalną i niesprawiedliwą polityką. Tylko wtedy będzie można wymusić jakiegokolwiek realne zmiany”¹.

Z drugiej strony, należy odnotować rosnącą świadomość powstałego zagrożenia. Jayati Gosh cytuje raport Research Institute for Social Development ONZ: *Crises of Inequality: Shifting Power for a New Eco-social Contract* (2022), w którym wyraźnie jest powiedziane, że „obecna eksplozja skrajnych nierówności, zniszczenie środowiska i związana z tym zwiększona podatność na różnego rodzaju kryzysy nie są wynikiem «wad» naszego systemu gospodarczego, lecz wynikają bezpośrednio z niego”.

Przeciwdziałanie tym negatywnym zjawiskom wymaga – wg Jayati Gosh – pojawienia się przeciwstawnej siły po stronie zwykłych ludzi, zdolnych się organizować i współpracować.

Nora Räthzel i Valeria Pulignano – autorki drugiego posta: From ‘green growth’ to a ‘good life’ – są przekonane, że możliwe jest oddzielenie ekonomicznego wzrostu od ekologicznych szkód: „Wzrost jest osadzony w kapitalistycznym systemie produkcji, który tworzy dominującą kulturę konkurencji i indywidualizacji. Uważamy, że należy ją zastąpić kulturą solidarności – dobrego samopoczucia poprzez wspólne przebywanie nie tylko z innymi ludźmi, ale ze wszystkimi żyjącymi gatunkami”. Autorki rozumieją „dobre życie” na wzór wspólnot tubylczych, jako harmonijne współzycie z ziemią i innymi żyjącymi gatunkami. Droga do niego ma prowadzić poprzez zjednoczenie ludzi pracy tak, aby praca „stała się ekologicznie opłacalna, społecznie użyteczna, rozwijała zdolności pracowników oraz tworzyła bezpieczne i sprawiedliwe warunki pracy”.

¹ <https://socialeurope.eu/> (dostęp: 31.10.2022).

Post Jona Bloomfielda: *A green growth and innovation paradigm*, wskazuje na wyczerpanie się modelu neoliberalizmu i powrót doktryny Keynosa oraz aktywnej roli państwa. Jego zdaniem otwiera to szanse dla socjalnej demokracji (*social democracy*), ale też wymaga wykonania następujących pięciu kroków: 1) życie w zgodzie z naturą pociąga konieczność rezygnacji z węgla i gazu; 2) zmiany języka i sposobu myślenia, otwarcie się na społeczne innowacje i digitalną rewolucję; 3) szerokiego aliansu wśród społecznych aktorów, tworzących ruch na rzecz zielonego porządku (*green-deal*); 4) zmian dotychczasowego stylu życia, które winny służyć zrównoważonemu rozwojowi; 5) odejścia od finansowej ortodoksji i stworzenia finansowych możliwości dla tworzenia zielonego porządku, czego przykładem może być Fundusz Next Generation EU.

Oczywiście z tymi wyzwaniem będzie się musiała również zmierzyć praca socjalna, co rodzi pytanie, jak bardzo niezbędne będzie odejście od jej main-streamowego modelu w zakresie praktyki, badań i kształcenia, jaki się ukształtował w ramach neoliberalnej polityki i gospodarki (krytycznie: Kenkel, 2020; Kamali i Jönsson, 2019; Ramsay i Boddy, 2017; Sałustowicz, 2015; Bakic, Diebäcker, Hammer, 2007) i określenia swojego miejsca w tym „nowym świecie”. Należy od razu zaznaczyć, że wprawdzie taki dyskurs jest toczony w pracy socjalnej od dłuższego czasu, jednak wydaje się, że nadszedł czas, aby dokonać zasadniczego zwrotu w sposobie myślenia.

Koncepcja pracy socjalnej reprezentowana przez IFSW i IASSW

Na początku moich rozważań pożytecznym wydaje się spojrzenie na to, jak definiowana jest praca socjalna na forum międzynarodowym, traktując to jako pewną ważną wytyczną dla proponowanego kierunku rozwoju. Punktem wyjścia jest tutaj przyjęta w lipcu 2014 przez Zgromadzenie Ogólne Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych i Międzynarodowe Stowarzyszenie Szkół Pracy Socjalnej definicja pracy socjalnej:

Praca socjalna jest profesją opartą na praktyce i akademicką dyscypliną, która promuje zmianę społeczną i rozwój, społeczną spójność oraz empowerment i wyzwolenie ludzi. Głównymi zasadami pracy socjalnej są prawa człowieka, wspólnotowe poczucie odpowiedzialności i poszanowanie dla różnic. Praca socjalna oparta na własnych teoriach, naukach społecznych i humanistycznych oraz na rdzennej wiedzy, angażuje ludzi i struktury społeczne do występowania przeciwko życiowym trudnościom i na rzecz poprawy ludzkiego bytu.

Duża ogólność tej definicji jest wynikiem tego, że stanowi ona jedynie ramę dla jej możliwej konkretyzacji na poziomie krajowym czy regionalnym. Jednocześnie, użyte w niej pojęcia wymagają dalszego uszczegółowienia. W uwagach interpretacyjnych przedstawionej globalnej definicji pracy socjalnej, nie znajdziemy terminu „kryzys”, natomiast na pewno szereg użytych pojęć wydaje się istotne dla zrozumienia roli pracy socjalnej w szukaniu właściwej odpowiedzi na wymienione we wstępie w kryzysy. Do nich można np. zaliczyć: wskazanie na strukturalne bariery oraz empowerment i wyzwolenie ludzi, jak też solidarność z pokrzywdzonymi. Natomiast problematycznym może wydać się jednoczesne promowanie społecznej inkluzji i spójności. Podobną wewnętrzną sprzeczność zawiera akapit dotyczący roli pracy socjalnej w promowaniu z jednej strony zmiany społecznej oraz znaczenia ludzkiej aktywności w poszerzeniu praw człowieka oraz ekonomicznej, środowiskowej i społecznej sprawiedliwości a z drugiej strony stwierdzenie, że profesja jest również oddana zachowywaniu stabilizacji społecznej, jeśli tylko ta stabilizacja nie jest wykorzystywana do marginalizowania, wykluczania czy uciskania jakiejś szczególnej grupy osób, co w obecnym porządku polityczno-gospodarczym wydaje się być raczej *wish-thinking*. Na pewno w kontekście doświadczanych kryzysów, w szczególności ekologicznego, ważnym wydaje się takie stwierdzenie: „W rozwoju społecznym na pierwszym miejscu stawiane jest dążenie do zmian socjostrukturalnych i ekonomicznych, ale nie przyjmuje się konwencjonalnej mądrości jakoby wzrost ekonomiczny miał być wstępnym warunkiem osiągnięcia tego rozwoju”.

Na pewno w „nowym świecie” fundamentalnymi pozostaną prawa pierwszej, drugiej i trzeciej generacji, te ostatnie stanowią próbę odpowiedzi na wyzwania ekologiczne i zachowanie bioróżnorodności gatunków.

Jeżeli w globalnej definicji zawarto ważne zasady i wytyczne dla pracy socjalnej konfrontowanej z obecnymi kryzysami, to i tak istnieje potrzeba dalszej refleksji i szukania konkretnych rozwiązań po jej stronie. Należy dodać, że w międzyczasie w samej Federacji waga kryzysu ekologicznego dla pracy socjalnej została dostrzeżona, czego dowodem może być przyjęta przez Federację i the International Association of Schools of Social Work w roku 2012 The Global Agenda for Social Work and Social Development 2020 – 2030, która stawia sobie za cel szukanie odpowiedzi na następujące wyzwania:

- pełen zakres praw człowieka jest dostępny tylko dla mniejszości ludności świata;
- niesprawiedliwe i źle uregulowane systemy gospodarcze, napędzane przez nieodpowiedzialne siły rynkowe, wraz z nieprzestrzeganiem międzynarodowych norm warunków pracy i brakiem społecznej odpowiedzialności

- przedsiębiorstw, szkodziły zdrowiu i dobrobytowi narodów i społeczności, powodując ubóstwo i rosnące nierówności;
- różnorodność kulturowa i prawo do wyrażania siebie ułatwiają: bardziej satysfakcjonująca intelektualna, emocjonalna, moralna i duchowa egzystencja, ale prawa te są zagrożone ze względu na aspekty globalizacji, które standaryzują i marginalizują ludy, ze szczególnie szkodliwymi konsekwencjami dla ludów tubylczych i ludów pierwszego narodu;
 - ludzie żyją w społecznościach i rozwijają się w kontekście wspierających relacji, które ulegają erozji przez dominujące siły gospodarcze, polityczne i społeczne;
 - zdrowie i dobrostan ludzi cierpią w wyniku nierówności i niezrównoważonego środowiska związanego z klimatem zmiany, zanieczyszczenia, wojny, klęsk żywiołowych i przemocy, na które nie reaguje się w wystarczającym stopniu na szczeblu międzynarodowym.

Dalszym krokiem na drodze postrzegania wagi kryzysu ekologicznego może być wydany przez Federację w roku 2017 *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*, pod red. Michaela Rinkel i Meredith Powers oraz w roku 2018 drugi tom, pod redakcją Meredith Powers i Michaela Rinkel.

W moich dalszych rozważaniach ograniczę się do kwestii kryzysu ekologicznego i potrzeby określenia się pracy socjalnej wobec tego kryzysu.

Kryzys ekologiczny a praca socjalna

Ocieplenie klimatu jest – w opinii wielu ekspertów – jednym z najważniejszych wyzwań, przed jakimi stoi obecnie ludzkość. Konferencja Zmiany Klimatu jaka ma miejsce w Sharm El-Sheikh (6–8 11. 2022) i tenor jej dyskursu nie pozostawiają cienia złudzeń, że świat jest świadkiem *de facto* może już nieodwołalnego kryzysu ekologicznego. Wyraźnie sformułowała to Inger Andersen, dyrektor wykonawczy Programu Środowiskowego ONZ, przy okazji prezentacji raportu UNEP o luce emisyjnej 2022, który pokazuje, jak „narody zwlekają”:

Od czasu COP26 w Glasgow w 2021 r. nowe i zaktualizowane krajowe zobowiązania w zakresie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych (Nationally Determined Contributions) ledwie wpłynęły na temperatury, których możemy się spodziewać pod koniec tego stulecia. Tegoroczny raport mówi nam, że bezwarunkowe NDC wskazują na wzrost temperatur o 2,6°C do 2100 roku, co znacznie przekracza cele Porozumienia Paryskiego. Istniejące polityki wskazują na wzrost o 2,8°C, podkreślając rozdźwięk między krajowymi zobowiązaniami

a wysiłkami na rzecz ich realizacji [...] Aby wejść na drogę ograniczenia globalnego ocieplenia do 1,5°C, musielibyśmy ograniczyć obecne emisje gazów cieplarnianych o 45% do 2030 roku (za: Montani, 2022).

Każdy powinien postawić sobie w tym momencie pytanie: Na ile taka niebotyczna redukcja gazów cieplarnianych jest możliwa, zwłaszcza w momencie kryzysu energetycznego?

Opublikowany tzw. Raport IPCC (Międzynarodowego Panelu ds. Zmian Klimatu – 2021) nie pozostawia złudzeń nie tylko co do tego, że jest to efekt działania człowieka, poprzez spalanie paliw kopalnych, wylesianie czy gigantyczną hodowlę bydła, ale że przyjęty cel na szczelbu międzynarodowym (nie-dopuszczenie do podniesienia się ocieplenia o więcej niż 1,5 stopnia Celsjusza), może – z dużym prawdopodobieństwem – nie zostać osiągnięty. Już teraz jesteśmy świadkami ekstremalnych zmian w klimacie, pociągających za sobą ogromne straty materialne, ale także ludzkie, np. w przypadku kłęski głodu w Afryce, wywołanej przez długo utrzymującą się suszę. Somalia nie widziała deszczu od trzech sezonów deszczowych. Oznacza to, że życie pogarsza się dla około 22 milionów osób zagrożonych głodem w Rogu Afryki, przy bardzo realnej perspektywie, że deszcze nie będą padać przez czwarty sezon z rzędu.

Zmianom klimatycznym towarzyszy zjawisko ogromnej nierówności pomiędzy Globalną Północą a Globalnym Południem. Dla przykładu Niemcy produkują około 5% światowej emisji CO₂, co równa się emisji CO₂ Aryki i Południowej Ameryki razem. Wg danych uzyskanych w drodze tzw. The Notre Dame-Global Adaption Index, który mierzy podatność na zmiany pogodowe wywołane zmianami klimatycznymi i porównuje kraje w sześciu kategoriach: żywność, woda pitna, zdrowie, ekosystem, przestrzeń dla życia człowieka i infrastruktury, do najbardziej zagrożonego regionu należy Afryka oraz Azja Południowa a do najmniej Ameryka Północna, Europa i Euroazja.

Wg Narodowego Stowarzyszenia Oceanicznego i Atmosferycznego (NOAA) Stany Zjednoczone doświadczyły w 2019 bardzo aktywnego roku pogodowego i klimatycznych katastrof. W sumie, Stany Zjednoczone zostały dotknięte 14 oddzielnymi katastrofami o wartości miliarda dolarów, w tym: 3 poważnymi powodziąmi śródlądowymi, 8 poważnymi burzami, 2 cyklonami tropikalnymi (Dorian i Imelda) oraz jednym zdarzeniem związanym z tzw. dzikimi pożarami. Rok 2019 to także piąty z rzędu rok (2015–2019), w którym 10 lub więcej odrębnych zdarzeń katastroficznych o wartości miliarda dolarów wpłynęły na Stany Zjednoczone (Smith, 2020). Szalejące dzikie pożary są coraz częściej powtarzającym się zjawiskiem w wielu częściach globu. Trąby powietrzne, wysychanie rzek czy gwałtowne powodzie oraz brak wody w nie-

których miejscowościach, to także zjawiska mające miejsce w Polsce. Zmiany klimatu pociągają za sobą szereg klęsk żywiołowych i coraz częściej stanowią wielkie wyzwania dla działania systemu kryzysowego, którego częścią jest również praca socjalna (Shokane, Nel, 2019; Rock, 2017; Pulla, 2014; zob. Coates, Gray, 2012 i podana tam bogata literatura).

Zmiana klimatu i związane z nią negatywne skutki mają bezpośredni i nierówny wpływ na: regiony, społeczeństwa i mniej uprzywilejowane grupy społeczne (Coates, Gray 2012, 232). Mamy do czynienia ze zjawiskiem ekologicznego rasizmu, które dotyka nieproporcjonalnie grupy etniczne, dzielnice biednych, co stanowi rodzący się problem społeczny. Ilustruje to praktyka wyrzucania śmieci w biednych społecznościach, Bullard (2000) zaproponował termin **ekologicznego rasizmu** na to wyrzucanie toksycznych chemikaliów do środowiska i dzielnic zamieszkałych przez biednych Afroamerykanów w USA. Reakcja społeczna na to zjawisko w Stanach Zjednoczonych doprowadziła do rozwoju fundamentalnych zasad ekologicznej sprawiedliwości (*environmental justice*) oraz do zobowiązania federalnych agencji do jej przestrzegania (Teixeira, Mathias, Krings 2019, zob. Dominelli, 2013).

Ważnym dokumentem jest też opublikowana praca zbiorowa pod znaczącym tytułem: Ziemia dla Wszystkich (Earth for All), Przewodnik przetrwania ludzkości, Raport Klubu Rzymskiego 2022, po 50 latach ukazania się Granic wzrostu (1972). Przedstawia ona możliwe drogi, które mają przynieść jak najwięcej korzyści humanitarnych, społecznych, środowiskowych i ekonomicznych dla wszystkich. Autorzy analizują dwa scenariusze: pierwszy określają jako „za mało, za późno”, drugi jako „gigantyczny skok”. Ten pierwszy stawia pytania: „Co jeśli system gospodarczy, który napędza świat (i obecnie biosferę), nadal działa w dużej mierze tak, jak to miało miejsce w przypadku ostatnich pięćdziesięciu lat? Czy obecne tendencje w zmniejszaniu ubóstwa, szybkich innowacjach technologicznych i transformacji energetycznej wystarczą, aby uniknąć załamania społecznego czy wstrząsów systemu Ziemi?”; drugi pyta: „A co jeżeli system gospodarczy przekształca się dzięki nadzwyczajnym wysiłkom, aby zbudować bardziej odporną cywilizację?” (Dixson-Declève i in., 2022, s. 4). Odpowiedź na to pytanie wymaga – zdaniem autorów – szukania dróg eliminacji ubóstwa, budowania zaufania i stworzenia stabilnego, globalnego systemu gospodarczego, który zapewni wyższy dobrostan dla większości. To wymaga też nadzwyczajnego zwrotu w pięciu obszarach, jeżeli chcemy uniknąć ryzyka załamania się społecznego i klęski ekologicznej: „1. Eliminacja ubóstwa; 2. Rozwiązanie problemu rażących nierówności; 3. Wzmocnienie pozycji kobiet; 4. Uczynienie naszego systemu żywnościowego zdrowym dla ludzi i ekosystemów; 5. Przejście na czystą energię” (Dixson-Declève i in., 2022, s. 5).

Tak zarysowany program działania pociąga m.in. za sobą potrzebę rewizji modernistycznej perspektywy w pracy socjalnej, z dominacją terapii i rehabilitacji na rzecz całościowego spojrzenia na świat, który obejmuje wszystkich ludzi i wszystkie inne przejawy życia na ziemi. To ma zasadniczy wpływ na skuteczne interwencje, które będą „zajmować się nie tylko osobistym stresem i reakcjami rodziny na kwestie związane z klimatem, ale także istotne kwestie dotyczące stylu życia, społeczności i polityki publicznej, w wysiłkach zmierzających do przejścia na społeczeństwo zrównoważone i z dala od obecnej „gospodarki wydobywczej” (Berry, 1988), „która eksploatuje przyrodę i większość ludzkości” (Coates, Gray, 2012, s. 232).

Na dyskurs toczony na forum międzynarodowym składa się następujący katalog tematów: 1) Interwencja kryzysowa w przypadku katastrof i stresu traumatycznego wydarzenia, w tym praktyka z osobami, które przeżyły klęski żywiołowe, oraz usługi pomocy w przypadku klęsk żywiołowych; 2) Interwencja w pracy socjalnej w czasach suszy; 3) Aktywizm pracy socjalnej w odniesieniu do zmian klimatycznych; 4) Praca socjalna w odpowiedzi na narażenie na odpady toksyczne, w tym praca socjalna ze społecznościami o niskich dochodach, aby zmniejszyć narażenie ich dzieci na toksyny; 5) Bezpieczeństwo żywnościowe, w tym ogrody społeczne, rolnictwo miejskie i wspierane przez społeczność rolnictwo; 6) Sprawiedliwość środowiskowa, gdzie rasizm i ubóstwo łączą się z zanieczyszczeniem środowiska, więc społeczności dotykają wielokrotne opresje; 7) Rozwój gospodarczy, zrównoważony rozwój i kapitał społeczny w celu tworzenia miejsc pracy, trwałych źródeł utrzymania i bezpieczeństwa żywnościowego; 8) Edukacja społeczna w zakresie środowiska, ekologii, duchowości i spraw pokrewnych; 9) Paliwa kopalne i adaptacje mieszkaniowe ze społecznościami o niskich dochodach (ten temat jest szczególnie aktualny w polskich warunkach – mój przypis); 10) Górnictwo i szkody przemysłowe dotyczące tych, którzy ucierpieli z rąk ponadnarodowych korporacji, zwłaszcza firm wydobywczych (za Coates, Gray, 2012, s. 233)

W dalszej części artykułu podejmę próbę, przedstawienia kilku wybranych kwestii z szeroko już toczonego dyskursu na forum międzynarodowym. Ich wyczerpujące omówienie możliwe byłoby tylko w ramach specjalistycznego studium. Mam jednakże nadzieję, że przedstawione w tym artykule wybrane zagadnienia przyczynią się do wzmożonego dyskursu w naszej pracy socjalnej.

Zielona praca socjalna

Koncepcja **zielonej pracy socjalnej** (*green social work*) jest stosunkowo nową propozycją (Dominelli, 2011). Jest jednym z wielu różnych określeń

wskazujących na relacje pracy socjalnej z kwestiami ekologii. Wśród tych określeń spotykamy: **Ekofeministyczna praca socjalna** (*Eco-feminist social work*); **Duchowa i eko-duchowa praca socjalna** (*Spiritual and eco-spiritual social work*); **Ekologiczna praca socjalna** (*Ecological social work*); **Eko-perspektywa w pracy socjalnej** (*Environmental social work*); **Zrównoważona praca socjalna** (*Sustainable social work*).

W literaturze wskazuje się wprawdzie na rosnące zainteresowanie pracy socjalnej kwestiami kryzysu ekologicznego już w późnych latach 80. ubiegłego stulecia, oraz na ważną pracę Hoffa i Nc Nutta (1994): *The Global Environmental Crisis: Implications for Social Welfare and Social Work* (za: Coates, Gray, 2012) ale prawdziwy wzrost zainteresowania obserwujemy od niedawna. Jednocześnie źródeł tego opornego otwarcia się pracy socjalnej upatruje się w dominującym rozumieniu paradygmatu **jednostki w środowisku** wyłącznie w znaczeniu społecznym. Na marginesie, uwagę tę można również odnieść do sytuacji polskiej. Podjęcia tego zagadnienia nie znajdziemy w dwóch znaczących w ostatnim czasie publikacjach: *Praca socjalna, 30 wykładów*, pod redakcją Krzysztofa Frysztackiego (2019) oraz Jerzy Szmagański, (2022): *Praca Socjalna. Poszukiwanie tożsamości: duchowość, radykalizm, scjentyzm...* i nowsze kierunki. Natomiast należy odnotować jego obecność w zajęciach dydaktycznych: Ekologiczna praca socjalna na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie², oraz w publikacjach takich autorów, jak: Peter Jusko (2021), Kazimiera Wódz (2001), Andrzej Papuziński (2000).

Co rozumie się pod pojęciem „zielona praca socjalna”, a co pod pojęciem „eko-perspektywy w pracy socjalnej” (*Environmental Social Work*)? Na to rozróżnienie zwraca uwagę Lena Dominelli, która definiuje „zieloną pracę socjalną” jako:

forma holistycznej profesjonalnej praktyki pracy socjalnej, która skupia się na: współzależnościach wśród ludzi, społecznej organizacji relacji pomiędzy ludźmi a florą i fauną w ich naturalnych siedliskach; oraz na interakcjach pomiędzy społeczno-ekonomicznymi i fizycznymi kryzysami środowiskowymi a zachowaniami interpersonalnymi które osłabiają dobrobyt istot ludzkich i planety Ziemi. Proponuje ona zająć się tymi kwestiami, argumentując za głęboką transformacją tego, jak ludzie conceptualizują podstawy społeczne, ich relacje ze sobą, żywymi istotami i światem nieożywionym, aby: rozwiązać problem nierówności strukturalnych, w tym nierówny podział władzy i zasobów; ubóstwo; różne „izmy”; promowanie globalnej współzależności; oraz wykorzystywać ograniczone zasoby naturalne, w tym ziemię, powietrze, wodę i źródła energii oraz minerałów z korzyścią dla wszystkich, a nie dla uprzywilejowanej garstki. Celem zielonej

² <https://www.up.krakow.pl/universytet/aktualnosci/2534-ekologiczna-praca-socjalna>.

pracy socjalnej jest działalność na rzecz reformy społeczno-politycznych i ekonomicznych sił, które mają szkodliwy wpływ na jakość życia ubogich i zmarginalizowanych ludzi, życie ubogich i zmarginalizowanych społeczeństw oraz zapewnienie zmian w polityce i transformacji społecznych, które są niezbędne do poprawy jakości życia i transformacji społecznych niezbędnych do zwiększenia dobrobytu ludzi i planety dziś i w przyszłości” (Dominelli, 2012, s. 25).

W tej obszernej definicji zielonej pracy socjalnej mieści się szeroko zakrojony program zmian, w którym element politycznego zaangażowania się pracy socjalnej na rzecz zmarginalizowanych, pozbawionych swoich praw grup społecznych stoi w centrum. Temu podejściu dała Dominelli wyraz w opublikowanym rok wcześniej artykule pod znamienym tytułem: *Zmiany klimatyczne: role pracowników socjalnych i wkład w debaty politycznej i interwencji*. W obliczu zmian klimatycznych i skutków jakie one za sobą pociągają, Dominelli uważa, że „pracownicy socjalni, profesjonalści, których zadaniem jest zwiększanie dobrobytu ludzi z punktu widzenia praw człowieka i sprawiedliwości społecznej, są w stanie wnieść wkład w politykę dotyczącą zmian klimatycznych, dyskusji i interwencji” (2011, s. 430). Rola, jaką może mieć praca socjalna w tym zakresie, to edukacja oraz praktyka oparta na rzecznictwie (*advocacy*) czy mobilizacji wspólnot. Pracownicy socjalni mogą np. odegrać aktywną rolę w procesach dzielenia się „zieloną technologią”, w mobilizowaniu wspólnot na rzecz „zielonej technologii”, na stosowaniu metod mediacji, aby umożliwić dyskusję pomiędzy różnymi grupami. Zdaniem Dominelli, pracownicy socjalni są zdolni, jako pracownicy środowiskowi, jako rzecznicy i mobilizujący wspólnoty wokół zielonych technologii, polepszyć jakość życia pokrzywdzonych i zredukować emisję dwutlenku węgla (Dominelli, 2011, s. 435). Na marginesie, warto może odnotować to, że w przypadku Polski mamy obecnie do czynienia z odwrotną sytuacją, wynikającą z kryzysu energetycznego i zaniedbań rządu w zakresie rozbudowy odnawialnych źródeł energii. Nie ulega wątpliwości, że w szczególności osoby biedne, których nie jest stać na ekologiczne instalacje np. pomp ciepłych czy fotowoltaiki, będą używać węgla czy drzewa, ale ewentualnie też innych szkodliwych odpadów do opalania, co produkuje wyższe wartości wydzielanego do atmosfery dwutlenku węgla.

Eko-duchowa praca socjalna

Koncepcje duchowości w zielonej pracy socjalnej mają ścisły związek z pracą socjalną z tubylczymi społecznościami i indygenizacją pracy socjalnej (Coates, Gray 2012, 233; Szmagański 2022, 33;).

Podęście to reprezentuje m.in. Pulla, który uważa, że poszukaniu rozwiązań czy modeli dla zielonej pracy socjalnej pomocnym może być uczenie się od tubylczych ludów, w szczególności odnośnie ich stosunku do naturalnego środowiska i do ich duchowości (*spirituality*). W szczególności na uwagę zasługuje wiara tych ludów, że ziemia jest święta, co przybiera formę świadomości opartej „na potrzebie przetrwania i wierze w odpowiedzialność ludzi za życie w harmonii z zasobami Ziemi” (Pulla, 2014). Jednocześnie ta postawa kontrastuje z panującym w kulturze Zachodu rozdziałem pomiędzy człowiekiem a naturą, oraz z ideą opanowania natury przez człowieka i z opartym na tych zasadach modelem rozwoju społecznego. W tym rozdzwieku pomiędzy zachodnim modelem rozwoju a duchowym zrozumieniem ludów tubylczych, które jest „również główną siłą napędową ich społecznego i emocjonalnego dobrobytu i pozwala na zachowanie i zrównoważenie środowiska naturalnego i ich kultury”, rola pracy socjalnej ma polegać – wg Pulla – usuwaniu tego rozdzwieku poprzez kontynuację pracy z tubylczymi wspólnotami, często zmarginalizowanymi i biednymi. Ma to pozwolić zachować im ich kulturową integralność i praktykowany tradycyjny sposób zaspakajania potrzeb a jednocześnie „w przyszłości praca socjalna może potrzebować określenia swojego stanowiska, by zaproponować taką rolę, która mogłaby naśladować etos środowiskowy, który od wieków utrzymywany jest przez społeczności tubylcze” (Pulla, 2014).

To wszystko przypomina nieco popularną figurę „dobrego dzikiego” z okresu Oświecenia, nieskażonego cywilizacją, którą tak radykalnie krytykował Rousseau.

Pulla rozważa ponadto dwie kwestie w odniesieniu do zielonej pracy socjalnej: duchowości oraz pojawienie się eco-perspektywy. Na pewien renesans kwestii duchowości w pracy socjalnej wskazuje Jerzy Szmagański (2022). Nie ulega wątpliwości, że w paradygmacie duchowości spostrzegany jest też związek człowieka ze środowiskiem naturalnym. Za przykład może służyć definicja duchowości przytoczona przez Margaret Holloway i Bernada Mossa w ich książce: *Spirituality and Social Work* (2010): „Duchowość to [...] człowiecze poszukiwanie osobowościowego znaczenia i wzajemnie wzbogacających relacji między ludźmi, między ludźmi a środowiskiem naturalnym i między religijnymi ludźmi a Bogiem” (s. 34, za: Szmagański, 2022, s. 125).

Według Pulla, uznanie paradygmatu duchowości w zielonej pracy socjalnej „niosłoby główne założenia zrównoważonego rozwoju i wdzięczne uznanie, że planeta i wszechświat są jednym zjednoczonym systemem”.

Pulla formułuje szereg ważnych i interesujących wniosków, jakie wynikają z jego analizy literatury, z których trzy wydają się mi szczególnie warte podkreślenia:

1. Że paradygmat zrównoważonego rozwoju może skupiać się na współzależności i zbiorowości, a nie na indywidualizmie; na łączności, a nie na dualizmie; oraz na holizmie, a nie na redukcjonizmie. W konsekwencji, taka zmiana paradygmatu pracy socjalnej przesunęłaby myślenie tej profesji w kierunku modelu partnerskiego, który zastąpiłby, a nie utrzymywał w dużej mierze ekspercką/kliniczną orientację;
2. Że cechy charakterystyczne zdrowych społeczności wykazywałyby współzależność, partnerstwo, współpracę, dzielenie się władzą, szacunek dla natury i wiarę w jedność wszystkich rzeczy: przez implikację przejście do praktyki pracy socjalnej opartej na mocnych stronach.
3. Że myślenie i praktyka pracy socjalnej, będąc zakorzenione w dążeniu do sprawiedliwości społecznej, w konsekwencji powinny przestrzegać i wspierać samostanowienie, dzielenie się władzą, włączenie i uczestnictwo.

eko-perspektywa w pracy socjalnej (*Environmental Social Work*)

Jest spora liczba autorów posługujących się tym terminem (Coates, Gray, 2012; Ramsay, Boddy, 2017, 2019; Teixeira, Mathias, Krings, 2019). Sylvia Ramsay i Jennifer Body wskazują na to, że celem pracy socjalnej kierującej się eko-perspektywą jest pomóc „ludzkości, aby stworzyć i utrzymać bioróżnorodny ekosystem planetarny i czynić to poprzez dostosowanie istniejących metod pracy socjalnej dla promowania zmian społecznych” (2019, s. 75). Wyróżniają oni cztery zasadnicze elementy eko-perspektywy w pracy socjalnej:

- „1) wprowadzanie zmian w naszym życiu prywatnym, aby żyć w sposób bardziej zrównoważony, poprzez np. ograniczenie zużycia energii i zasobów;
- 2) dokonanie zmian w naszych organizacjach, aby umożliwić im większą zrównoważoną działalność;
- 3) stosowanie interwencji wobec klientów, żeby zostali poinformowani przez ekopracę socjalną, i nabyli wiedzę o środowisku;
- 4) działanie na rzecz zmiany struktur społecznych poprzez zmianę społeczną, poprzez działania takie jak aktywizm, protesty, rzecznictwo, jednoczenie sojuszników, organizację akcji społecznych, prowadzenie działalności edukacyjnej, lobb-ing polityczny, propozycje polityczne i tak dalej” (Ramsay, Boddy, 2019, 75).

We wszystkich tych obszarach praca socjalna może odegrać ważną rolę, co pokazują liczne przykłady z praktyki (zob. Rinkel, Powers, 2019).

Sylvia Ramsay i Jennifer Boddy podjęli również ważną próbę analizy, której celem jest: 1) określenie atrybutów oraz charakterystyka eko-perspektywy w pracy socjalnej; 2) opracowanie operacyjnej definicji eko-perspektywy w pracy socjalnej, oraz 3) przedstawienie przypadku ilustrującego praktykę w ramach eko-perspektywy (Ramsay, Boddy, 2017, s. 70). Autorzy dokonali analizy 117 artykułów, które uzyskali w drodze przyjętego postępowania selekcji z szerokiej bazy źródłowej. Przyjęcie przez nich określenia eko-perspektywy jest uzasadniane jego stosunkowo szerokim zakresem. W wyniku przeprowadzonej analizy, wyróżnione zostały cztery kluczowe atrybuty: 1) kreatywne zastosowanie umiejętności pracy socjalnej bazującej na ekoperspektywie – jest to nadrzędna cecha praktyki; 2) otwartość na różne wartości i sposoby bycia lub działania; 3) orientacja na zmianę oraz 4) praca ponad granicami i w wielu przestrzeniach (Ramsay i Boddy 2017, s. 73). De facto, atrybuty te wydają się w mniejszym czy większym stopniu charakteryzować wszystkie warianty pracy socjalnej, zaangażowanej w kwestie ekologii.

Aby jednak pokazać pewną specyfikę ekoperspektywy w pracy socjalnej odwołam się do rozważań prominentnego przedstawiciela tego podejścia, jakim jest Fred H. Besthorn. Swoje poglądy przedstawił on w szeregu artykułów a ich podsumowanie można znaleźć w artykule: *Deep Ecology's contributions to social work: A ten-year retrospective* (2012). Besthorn upatruje początków debaty już w latach 80 i 90tych w Stanach Zjednoczonych, ale też przyznaje, że w przypadku pracy socjalnej uwidocznili się brak zwiększającego się konsensusu na międzynarodowej arenie odnośnie ekologii. W jego rozważaniach dotyczących Głębokiej Ekologii (*Deep Ecology*) odwołuje się do norweskiego filozofa Arne Naess. Jego koncepcja Głębokiej Ekologii ma – zdaniem Besthorna – dostarczać całościowej ramy dla rozwoju koncepcji strategii i działania w pracy socjalnej. Omówienie koncepcji Głębokiej Ekologii Besthorn poprzedza krótkim przedstawieniem ewolucji zainteresowania się pracy socjalnej zagadnieniami naturalnego środowiska oraz cytuje szereg prekursorów tej idei, m.in. Gandhiego i Spinozę.

Besthorn daje krótki opis ewaluacji poglądów w pracy socjalnej w latach 80. i 90. XX wieku na kwestie „jednostki w środowisku” (*the person-in-environment*), przejścia od spojrzenia od strony tylko „społecznego środowiska” do holistycznego podejścia, uwzględniającego środowisko naturalne. Besthorn cytuje szereg autorów postulujących konieczność nowego podejścia, takich jak Mary Rogge, John Tester czy Jan Shubert, wskazujących na to, że absencja takiego podejścia jest sprzeczna z obowiązkiem zaangażowania się pracy socjalnej na rzecz społecznej sprawiedliwości (Besthorn, 2012, s. 3).

Pomocna dla reorientacji pracy socjalnej może być koncepcja Głębokiej Ekologii Arne Naessa. Naess rozróżnia płytkie i głębokie podejście do problemów ekologicznych. To pierwsze charakteryzuje kwestie wpływu ekologicznych problemów na ludzką egzystencję, jaka jest dyskutowana w krajach rozwiniętych, natomiast głębokie podejście dotyczy kwestii ekologicznej sprawiedliwości jako esencjalnego stosunku ludzkości do natury (Besthorn 2012, 3). Według Besthorna zwolennicy Głębokiej Ekologii opuszczają płytkie egocentryczne podejście do ekologii na rzecz ekocentrycznego spojrzenia na świat, reflektującego głęboki związek z naturą i wrażliwą grę pomiędzy ludźmi a przyrodą (2012,3). Dobrze to wyraża przytoczony przez Besthorna cytat Naessa: „...jeśli ruchy ekologiczne zasługują na naszą uwagę, to raczej jako eko-filozoficzne niż ekologiczne. Ekologia jest ściśle określoną nauką. W przypadku eko-filozofii rozumiem filozofie ekologicznej harmonii czy równowagi [...] rodzaj filozoficznej mądrości – dotyczącej stanu rzeczy naszego uniwersum” (1973, s. 98, za: Besthorn, 2012, s. 3).

Podejście reprezentowane przez Naessa czerpie z wielu mistycznych, ezoterycznych religii Zachodu i Wschodu, z krytyki nowoczesności w pracach transcendentalistów, z Gandhiego czy Spinozy.

Na koncepcje Głębokiej Ekologii składają się: „głębokie self, głębokie pytania i głębokie wartości”. Głębokie *Self*, będąc przeciwieństwem zindywidualizowanego *self*, jest wynikiem poznawczego rozwoju, prowadzącego do samoidentyfikacji z innymi jak i z każdym wymiarem świata naturalnego. Ta głęboka relacja osoby ze środowiskiem wymaga zaangażowania w proces „głębokiego stawiania pod znakiem zapytania” panujących konstrukcji ludzkiej tożsamości. Naess odrzuca definicje problemów i technicznych rozwiązań jakie charakteryzują naukowy ekologizm oraz sprawiedliwość i społeczne reformy, w przypadku przyjęcia rozumnej i długoterminowej zmiany społecznej jako celu (Besthorn 2012, 5). Wreszcie koncepcja Głębokiej Ekologii Naessa bazuje na uznaniu „głębokiej wartości” wszystkich form życia, jako wewnętrznej wartości wszystkich istot żyjących, ekologicznej różnorodności we wszystkich jej manifestacjach. Jedną z konsekwencji tego podejścia jest uniknięcie idei hierarchii kontroli i dominacji człowieka nad naturą (Besthorn, 2012, s. 5).

Besthorn opisuje wpływ Głębokiej Ekologii na takie dziedziny jak psychologia, ekonomia, architektura i *last but not least* na pracę socjalną. W przypadku tej ostatniej Głęboka Ekologia jest w stanie dostarczyć informacji dla teorii, rozwoju curriculum, politycznych inicjatyw i idei społecznej sprawiedliwości (Besthorn, 2012, 7). Jednakże w obliczu takich katastrof jak huragan Katrina, dewastującego trzęsienia ziemi na Hawajach, czy nuklearnej katastrofy w Japonii pojawia się pytanie, czy tradycyjne rozumienie sprawiedliwości,

jakie jest charakterystyczne dla zachodnich demokracji i pracy socjalnej, nie wymaga przeformułowania. Pojawia się pytanie, czy to tradycyjne podejście jest wystarczające dla zrozumienia i radzenia sobie z gwałtownie przyśpieszonymi interakcjami pomiędzy kryzysami ekologicznymi i ich głębokim wpływem na ludzką zbiorowość, w szczególności na najbardziej ubogich i zmarginalizowanych? (Besthorn, 2012, s. 7). Reprezentowane konwencjonalne ujęcie sprawiedliwości społecznej, bazujące na prawach człowieka jest ujęciem płytkim. Dla głębokich ekologów ważnym jest przyjęcie nie antropocentrycznego podejścia: głęboka sprawiedliwość ma miejsce, gdy społeczny i ekologiczny wymiar są rozumnie powiązane, a nie, jeden wymiar (ekologiczny) jest dostosowywany do drugiego wymiaru (społecznego) (Besthorn, 2012, s. 8). Płytkie podejście do sprawiedliwości, nawet gdy bierze udział w ekologicznych obawach, nie może czy nie chce zapobiec mającej miejsce destrukcji naturalnego środowiska i istot żyjących, dlatego widzi użycie, rozwój, śmierć czy pozyskiwanie jako istotne dla ratowania ludzkości. To płytkie podejście widzi świat poza człowiekiem jako znajdującym się poza granicami moralnego rozsądku, w przeciwieństwie do tego, podejście głębokie uważa wszystko za wartościowe i poddane moralnemu rozsądkowi. W obliczu świata stojącego na krawędzi ekologicznej i ekonomicznej katastrofy, rodzi się uzasadnione pytanie; czy planeta może zostać uratowana? To pytanie musi sobie również postawić praca socjalna. Według Besthorna praca socjalna nie jest ani koncepcyjnie, ani etycznie przygotowana, aby stawić czoła tej sytuacji (2012, s. 8). Besthorn uważa, że niezbędnym jest w pracy socjalnej zmiana centralnej orientacji i przededefiniowanie sprawiedliwości z perspektywy eco-centrycznej. Działając w ten sposób należy zmienić wzór zachowania jednostki, instytucji, społeczności i społeczeństwa, gdyż tylko to może pozwolić uniknąć niepożądanych skutków obecnego kryzysu ekologicznego (2012, s. 8). Oczywiście można mieć pewne daleko idące wątpliwości, nie tyle do słuszności tego postulatu, co do realnych możliwości jego szybkiej realizacji w pracy socjalnej.

Kryzys nierówności, ekologia a praca socjalna

Dla tzw. zielonej pracy socjalnej (*green social work*) istotnym jest: jaki wpływ mają zmiany w środowisku naturalnym w przypadku osób biednych i zmarginalizowanych (Pulla, 2014). Oczywiście istotnym jest to, że zmiany te są generalnie rzecz biorąc wynikiem działania człowieka, ale centralną rolę przypisuje się dominującemu modelowi ekonomicznego rozwoju, którego naczelną dewizą jest stały wzrost gospodarczy. Pociąga on za sobą rosnące nierówności a te – jak to pokazuje raport Research Institute for Social Develop-

ment ONZ: *Crises of Inequality: Shifting Power for a New Eco-social Contract* (2022):

są sterownikiem, wzmacniaczem i konsekwencją wielu i nakładających się na siebie kryzysów: ekonomicznych, społecznych, politycznych i ekologicznego. W rezultacie powstaje błędne koło, które zakłóca podstawy ludzkiego życia na tej planecie i zmniejsza szanse na godne i pokojowe życie dla wszystkich. Wrażliwe i marginalizowane grupy, które borykają się z wieloma krzyżującymi się nierównościami, są najbardziej dotknięte, pozostają w tyle. Elity mogą w dużej mierze chronić się przed negatywnymi skutkami kryzysów, a często nawet wykorzystują kryzysy dla własnych korzyści”

Autorzy tego raportu widzą możliwość rozwiązywania kryzysu nierówności w drodze nowej ekospołecznej umowy (*a new eco-social contract*), której podstawą ma być wizja sprawiedliwości, równości i zrównoważonego rozwoju. Aby to osiągnąć, niezbędnym wydaje się utworzenie nowego balansu w istniejącej strukturze władzy oraz nowych sojuszy wśród progresywnych politycznych liderów, aktywnych obywateli i społecznych ruchów. Coates i Grey podkreślą konieczność wyjścia naprzeciw temu wyzwaniu poprzez „uwolnienie się od swoich akademickich silosów i wspólnego lub przynajmniej jednomyślnego współpracowania, aby lepiej zrozumieć i zareagować na wiele wymiarów zmian klimatu i niszczenia środowiska” (2012, s. 231).

Przykłady takich działań na terenie USA dostarczają Teixeira, Mathias, Krings (2019). Z podanych tam trzech przykładów przytoczę dla ilustracji tylko jeden, który dobrze pokazuje próby realizowania takiego programu, jaki proponuje raport. Jest to historia dziesiątek lat de-inwestycji w mieście Flint, stan Michigan będący rezultatem działania politycznych i ekonomicznych czynników. Między innymi doszło do zamknięcia fabryki samochodów, zmniejszenia się miejskich inwestycji finansowanych przez rząd federalny oraz segregacji rasowej. Ze względu na grożące miastu bankructwo, gubernator stanu Michigan powołał pełnomocnika, którego zadaniem miało być uzyskanie balansu budżetu miejskiego. W wyniku działań pełnomocnika nastąpiła redukcja czy eliminacja pewnych usług miejskich. Między innymi ograniczono wydatki na badania i monitorowanie jakości wody pitnej we Flint. Szybko pojawił się negatywny wpływ konsumowania pitnej wody wśród mieszkańców. Odpowiedzialne władze miejskie za jakość środowiska naturalnego starały się negować te sygnały. Kiedy jednak następował dalszy wzrost problemów zdrowotnych wśród mieszkańców, do akcji wkroczyli mieszkańcy i oddolne organizacje społeczne (*grassroots community organizations*):

Grupy te stosowały wiele taktyk znanych praktykom społecznościowym. Zadawały pytania i naciskały na urzędników podczas spotkań publicznych, organizowały protesty, złożyły pozew zbiorowy, edukowały sąsiadów i rozprawdzały butelkowaną wodę i filtry (Teixeira, Mathias, Krings, 2019, s. 8).

Ważne było też zwrócenie się o pomoc naukowców z Virginia Tech i utworzenie partnerstwa, w którym mieszkańcy i organizacje pobierały próbki wody do analizy, która wykazała, że ta woda nie jest bezpieczna. Te same wyniki, nie spowodowały zmiany stanowiska miasta a dopiero presja ze strony mediów i fundacji.

Wnioski jakie można sformułować na podstawie tego przykładu:

- praktycy społeczni mają zatem możliwość rozszerzenia zastosowania i skuteczności badań ulicznych (street science) poprzez pomoc udzielaną grupom obywatelskim w znalezieniu i rozwijaniu bieżących relacji z partnerami akademickimi;
- co więcej, praktycy społeczni są potrzebni do rozwijania integracyjnych procesów decyzyjnych, które uwzględniają nierówności pozycji społecznej i profesjonalnej między mieszkańcami i badaczami;
- wreszcie, praktycy społeczni mogą rekrutować, szkolić i wspierać mieszkańców, którzy w przeciwnym razie nie mają umiejętności lub pewności siebie, by zaangażować się w badania uliczne;
- dodatkowo, przypadek Flinta ujawnia możliwości dla praktyków społecznych w zakresie zwiększania oddziaływania politycznego mieszkańców i społeczności jako celów, które są kluczowe dla misji i etyki zawodu pracownika socjalnego.

Nie ulega wątpliwości, że jest to program szczególnie wyraźnie deklarowany czy podzielany ze strony krytycznej czy radykalnej pracy socjalnej (Szmagałski, 2022; Sałustowicz, 2015a, 2006). W szczególności zasługuje tu na uwagę koncepcja dewrostu (*degrowth*) jako alternatywna transformacja w gospodarce i jej znaczenie dla praktyki radykalnej pracy socjalnej. Meredith C.F. Powers, Komalsingh Rambaree i Jef Peeters są autorami artykułu: *Degrowth for transformational alternatives as radical social work practice* (2019)³. Autorzy wskazują, że przekonanie odnośnie wzrostu gospodarczego, jako właściwej odpowiedzi na pojawiające się problemy społeczne, jest obecnie mocno krytykowane, gdyż wzrost ekonomiczny nie tyle przyczynia się do sprawiedliwości, co jest raczej źródłem rosnących nierówności i ekologicznej niesprawiedliwości. Z drugiej strony, istnieją przykłady „wielu kultur i społeczeństw działających

³ Krótkie omówienie tej publikacji można znaleźć w: Szmagałski 2022, s. 200 i n.

poza ekospołecznym światopoglądem lub patrzeniem, które zawsze odrzucały ideologię wzrostu, a zamiast tego promowały ekonomię wzajemności i wspólnego dobrobytu z naciskiem na sprawiedliwość dla całego systemu ekologicznego i przyszłych pokoleń (czyli sprawiedliwości ekologicznej), niż skupianiem się tylko na sprawiedliwości dla ludzi (czyli sprawiedliwości środowiskowej)” (Powers i in., 2019, s. 418). W tym kontekście propagowana koncepcja de-wzrostu jest zorientowana na ekologiczną sprawiedliwość i w swojej istocie jest formą radykalnej pracy socjalnej, która z jednej strony krytykuje ideologię wzrostu a z drugiej implementuje szereg transformacyjnych alternatyw w społeczeństwie, promujących zrównoważoną społeczną i ekologiczną zmianę. Dla pracy socjalnej oznacza przyjęcie perspektywy, „że nasza rzeczywistość składa się z przeplatających się i nierozzerwalnych ogniw dobrobytu między ludźmi a planetą. Tak więc poszukiwanie sprawiedliwości ekologicznej nie może skupiać się tylko na kwestii bycia „zrównoważonym” w sensie podtrzymywania lub utrwalania sprawiedliwości społecznej dla ludzi, czyli użycie soczewki antropocentrycznej. Należy ją raczej rozszerzyć na soczewkę ekospołeczną, z naciskiem na zrównoważony rozwój dla przyszłych pokoleń ludzi i nie-ludzi” (Powers i in., 2019, s. 418).

Autorzy są krytyczni wobec dominującego wzoru działania pracy socjalnej, której zarzucają przyczynianie się do utrzymywania niesprawiedliwości. Mimo oficjalnych deklaracji, takich organizacji jak IASSW, de facto, pracownicy socjalni są winni w utrzymywaniu systemu, który jest opresyjny i nie respektujący praw obywatelskich. Przykładem są socjalne programy czy systemy zabezpieczenia społecznego, które są połączone z neoliberalną, kapitalistyczną ideologią gospodarczego wzrostu i reprezentują oszczędności w wydatkach socjalnych oraz samo-wystarczalność jako cel pomocy osobom, biorąc pod uwagę te grupy, które na to zasługują, wykluczając tych, których z perspektywy interesów systemu traktuje się jako mało wartościowych, np. uciekinierów. Tutaj radykalna praca socjalna ma do zaoferowania implementację modelu de-wzrostu, w postaci takich akcji jak:

- 1) programy ogrodów miejskich czy *upcycling shops*;
- 2) banki żywnościowe kooperujące z lokalnymi farmerami, które nie naruszają ekologicznej sprawiedliwości w ich praktyce;
- 3) polepszenie międzynarodowej regulacji prawnej *fair trade*.

Autorzy podejmują próbę pokazania, jak radykalna praca socjalna może zaadoptować koncepcję de-wzrostu jako alternatywę wobec fałszywej ideologii wzrostu. Na początek dają krótki zarys historii dyskursu na temat de-wzrostu, który swoje początki zawdzięcza słynnemu raportowi Klubu Rzymskiego: *Limits to growth* (1972) oraz rozważaniom Hermana Daly, ekologicznego

ekonomisty, czy francuskiego filozofa André Gorz (Powers i in., 2019, s. 421). Autorzy wskazują, że proponowane rozwiązania, jak np. „zielona ekonomia” (*green economy*) i jej cele nie zapewniają zrównoważonego wzrostu (*sustainable growth*), dlatego też koncepcja de-wzrostu jest widziana z innych perspektyw, np. zasady wystarczalności (Sachs, 1999) czy „dobrobytu bez wzrostu” (Jackson, 2011). W istocie mamy do czynienia z szerokim i pluralistycznym ruchem społecznym, dla którego de-wzrost nie tyle jest alternatywą, co matrycą dla wielu alternatyw. Oczywiście praca socjalna powinna towarzyszyć temu ruchowi, przy czym ważnym dla niej jest pozycja de-wzrostu w odniesieniu do rozwoju i poszukiwania alternatywnych ścieżek. Autorzy wskazują, że koncepcja zrównoważonego rozwoju, która odnosiła się do ubóstwa i ekologii, tak naprawdę bazuje na akceptacji wzrostu gospodarczego.

W istocie okazuje się ona tylko pułapką w przypadku jednostek i wspólnot, które nie są w stanie zaspakajać swoich podstawowych potrzeb. Prawdziwą alternatywą staje się model gospodarczy, którego celem jest zrównoważony i sprawiedliwy dobrostan człowieka.

Co oznacza „de-wzrost”?

De-wzrost wpisuje się w radykalną, ekospołeczną zmianę paradygmatu, z obfitością a nie rzadkością jako zasadą (Powers i in., 2019, s. 425).

De-wzrost proponuje podwójną zmianę perspektywy: oszczędność w prywatnej sferze i znaczące wydatki w sferze publicznej (np. kultura, sztuka i uroczystości). Zasadniczo jest to światopogląd lub zmiana paradygmatu, która kładzie fundament dla innej, niekapitalistycznej orientacji gospodarczej (Powers i in., 2019, s. 42).

Wyrazem takiej niekapitalistycznej orientacji gospodarczej są m.in. takie społeczne inicjatywy jak: sklepy z darmową ofertą (*giveaway shops*), *repair cafes*, ogrody miejskie, gospodarstwa rolne wspierane przez społeczność (CSA), spółdzielnie, wspólnotowe fundusze powiernicze i wreszcie obszar tzw. ekonomii społecznej (Powers i in., 2019, s. 426; zob. Sałustowicz, 2006a, 2007; 2010).

Autorzy podejmują też kwestie roli, jaką może odegrać praca socjalna w promowaniu ekologicznej sprawiedliwości, biorąc pod uwagę istniejące alternatywy, jakie oferuje koncepcja de-wzrostu. Jednocześnie, praca socjalna działając na rzecz ekologicznej sprawiedliwości angażuje się w „kampanie dezinvestycyjne, organizację marszy na rzecz zmian klimatu i tworzenie alternatywnych miejsc pracy, oderwane od ideologii wzrostu zrównoważonego rozwoju” (Powers i in., 2019, s. 428). W istocie praca socjalna definiuje się tutaj nie jako część zinstytucjonalizowanego, biurokratyczno-profesjonalnego kom-

pleksu, lecz jako integralna część społeczeństwa obywatelskiego i jako aktor ruchów społecznych (Sałustowicz, 1999, 2001, 2006a; Sałustowicz i in., 2013; Nhabi i Mathende 2019).

Przykłady praktyk ekologicznie zorientowanej pracy socjalnej

Dominelli przytacza dwa interesujące przykłady – jeden z Globalnego Południa, drugi z Globalnej Północy. Pierwszy pochodzi z Argentyny i ilustruje, jak ludność tubylcza w Misa Rumi, dzięki współpracy z lokalną organizacją pozarządową EcO Andina Foundation nabyła panele fotowoltaiki, co pozwoliło im „na korzystanie ze swoich pieców, w tym jeden używany jest przez komunalną piekarnię, podgrzewanie wody pod prysznicami, ogrzewanie szkoły i obsługiwanie pompy wodnej do nawadniania działek warzywnych” (Dominelli, 2011, s. 435). Dzięki temu – wg EcO Andina Foundation – mieszkańcy mogą zaoszczędzić około 2 ton dwutlenku węgla na rok, co może dać możliwość uzyskania kredytu.

Drugi przykład pochodzi z Anglii i dotyczy inicjatywy mieszkańców Gillesgate, miejscowości liczącej 6 tys. mieszkańców. Część mieszkańców znajduje się w trudnej sytuacji materialnej, bowiem zarabiają niewiele, albo żyją z zasiłków socjalnych. Między innymi dotknięci są także ubóstwem energetycznym. W dyskusjach jakie z nimi prowadzili pracownicy socjalni dominowały dwa tematy: bezrobocie i ubóstwo energetyczne. W poszukiwaniu rozwiązania, pracownicy socjalni zainicjowali debatę na temat odnawialnych źródeł energii. Pozwoliło to na stworzenie szerokiej grupy interesariuszy i spowodowało: 1) zainicjowanie produkcji odnawialnej energii i powstanie nowych miejsc pracy; 2) wprowadzenie działań w zakresie redukcji zużycia energii w przypadku domów (Dominelli, 2011, s. 236). Według Dominelli, „ten projekt pokazuje wartość zaangażowania pracowników socjalnych w inicjatywy związane ze zmianami klimatycznymi zarówno w perspektywie krótko-, jak i długoterminowej” (2011, s. 436).

Trzeci przykład dotyczy możliwej transformacji w duchu de-wzrostu. Powers i inni opisują sytuację de-wzrostu jako alternatywę transformacji na Mauritiusie. Mauritius jest popularnym celem globalnej turystyki, a przemysł turystyczny stanowi główny czynnik gospodarczego wzrostu. Rząd udzielił również prawa budowy hoteli zagranicznym inwestorom. Decyzja ta wywołała protest lokalnych wspólnot, które oskarżają zagranicznych inwestorów „o grabież plaż w celu zawłaszczenia, eksploatacji i zniszczenia zasobów i usług ekosystemu. W niektórych przypadkach przedsiębiorstwa wielonarodowe są zaangażowane w przywłaszczanie sobie gruntów państwowych, które kiedyś były plażami

publicznymi, pod zagospodarowanie prywatne wille/apartamenty do sprzedaży na rynku międzynarodowym obcokrajowcom. W związku z tym publiczny dostęp do plaż na Mauritiusie, który kiedyś był dobrem wspólnym, jest obecnie ograniczany” (Powers i in., 2019, s. 428).

Istotne jest, że w tym proteście zaangażowani są również pracownicy socjalni przez organizację Aret Kokin Nou Laplage i razem uczestniczą w radykalnym ruchu, który nie tylko dokonuje krytycznej oceny wpływu społecznego i środowiskowego, ale także mobilizuje wspólnoty, grupy nacisku, lobbying i rzecznictwo. Ważne jest nie tylko apelowanie do odpowiedzialności rządu i korporacji, lecz szukanie rozwiązań w duchu idei de-wzrostu. Taką próbą jest mobilizacja wspólnot lokalnych przez pracowników socjalnych do stworzenie bazy dla czerpania korzyści ze zrównoważonej ekoturystyki przez wspólnoty (Powers i in., 2019, s. 429).

Końcowe refleksje

Artykuł ten, ze względu na jego ograniczenia, jedynie zarysowuje niektóre kwestie, które wydały się autorowi istotne. Bogactwo literatury poświęconej kwestiom relacji pracy socjalnej i kryzysu ekologicznego, wymagałoby znacznie obszerniejszego opracowania. W przypadku pracy socjalnej w Polsce istnieje paląca konieczność podjęcia szerszej zagadnień zmian klimatycznych i ich bezpośrednich skutków dla jednostek, społeczeństwa i naturalnego środowiska, zwłaszcza, że obecna polityka wydaje się nie przywiązywać szczególnej wagi do tych zagadnień. To pokazuje nie tylko katastrofa ekologiczna jaka dotknęła Odrę ale także rabunkowa gospodarka zasobami leśnymi, katastrofalne zanieczyszczenie powietrza w miastach czy niedostateczne promowanie odnawialnych źródeł energii. Jednocześnie poziom świadomości społecznej, dotyczący zmiany klimatu i degradacji środowiska naturalnego wydaje się znaczący. Pokazują to wyniki czwartej edycji the EIB Clima Survey, Citizens Call for Green Recovery 2021–2022. Survey objął 27 krajów Unii Europejskiej. Na pytanie: Czy masz poczucie, że zmiana klimatu ma wpływ na Twoje codzienne życie, 81% pytanych w Polsce odpowiedziało twierdząco, przy czym 31% jako bardzo duży wpływ i 50% jako duży. Jednocześnie z poglądem, że rządy są zbyt opieszale w przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym i degradacji środowiska, zgadza się w Polsce 87% pytanych. Te dane pozwalają ostrożnie mówić o ogromnym potencjale możliwego społecznego zaangażowania na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym i degradacji środowiska, który może zostać uruchomiony na poziomie indywidualnym, zbiorowości lokalnych czy całego społeczeństwa. Jeżeli praca socjalna okaże się zdolną do przyjęcia roli

agenta zmian, to jak pokazały powyższe rozważania, dysponuje ona odpowiednią wiedzą i metodami i pozostaje sobie tylko życzyć, aby się podjęła tej misji.

Bibliografia

- Baki, J., Diebäcker M., Hammer E. (2007). Vienna Declaration on Economisation and Professionalism in Social Work. *SW&S News Magazin*, July.
- Besthorn H. F. (2012). Deep Ecology's contributions to social work: A ten-year retrospective. *Int J Soc Welfare*, 1–12.
- Bullard R. (2000). *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*. Westview Press, 3rd Edition. First published in 1990.
- Coates J., Gray M. (2012). The environment and social work: An overview and introduction., *Int J Soc Welfare*, 21.
- Dixson-Declève S., Gaffney O., Ghosh J., Randers J., Rockström J., Stoknes P.E. (2022). *Earth for All, A Survival Guide for Humanity, A Report to the Club of Rome (2022) Fifty Years After The Limits to Growth (1972)*, New Society Publishers.
- Dominelli L. (2011). Climate change: social workers' roles and contributions to policy debates and interventions. *Int J Soc Welfare*, 20.
- Dominelli L. (2012). *Green Social Work*. Cambridge: Polity Press.
- Dominelli L. (2013). Environmental justice at the heart of social work practice: Greening the profession., *Int J Soc Welfare*. First Published: 07 March 2013.
- Frysztacki K. (red.) (2019). *Praca Socjalna, 30 wykładów*, Warszawa.
- Holloway M., Mossa B. (2010). *Spirituality and Social Work*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire.
- Lavalette M. (2020). 2020 year of crisis. *Critical and Radical Social Work*, 8, 2.
- Jusko P. (2021). Znaczenie ekologicznie zorientowanej pracy socjalnej w rozwiązywaniu problemów społecznych podczas pierwszej fali pandemii Covid-19. *Praca Socjalna*, 1 (36).
- Kamali M. and Jönsson J. H. (2019). Editorial: revolutionary social work: promoting sustainable justice. *Critical and Radical Social Work*, 7, 3.
- Naess A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement: A summary, *Inquiry*, 16 (2).
- Nhapi T., Mathende T. (2019). *The Social Work Change Agent Role: Building Capacity in Rural Communities for Sustainable Natural Resource Management*. W: Rinkel M., Powers M. (reds.). *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. International Federation of Social Workers, Berne.
- Powers M., Rinkel M. (2018). *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. International Federation of Social Workers, 2, Berne.
- Powers M. C. E., Rambaree K., Peeters J. (2019). Degrowth for transformational alternatives as radical social work practice. *Critical and Radical Social Work*, 7, 3.
- Pulla V. (2014). Towards the Greening of Social Work Practice. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 1, 3.
- Papuziński A. (2000). Edukacja Ekologiczna z perspektywy socjalnej kondycji polskiej rodziny, (Uwagi na marginesie Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej) *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju*. *Episteme*, 9.
- Ramsay S., Boddy J. (2017). Environmental Social Work: A Concept Analysis. *British Journal of Social Work*, 47.

- Ramsay S., Boddy J. (2019). Greening Social Work Through an Experiential Learning Framework. W: Rinkel M., Powers M. (red.). *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. International Federation of Social Workers, Berne.
- Rock L. F. (2017). Communities, Social Sustainability, and Social Work Practice in the Face of Disaster. W: Rinkel M., Powers M. (reds.). *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. International Federation of Social Workers, Berne.
- Sałustowicz P. (1999). Kształcenie pracowników socjalnych dla społeczeństwa obywatelskiego. W: Malikowski M. (red.) (1999). *Praca Socjalna i Pomoc Społeczna. Aspekty teoretyczne, kształcenie, aplikacja, Rzeszów*.
- Sałustowicz P. (2001). Civil Society, Solidarity and Community Development, Civil Society and Social Development, Proceedings of the 6th Biennial European IUCISD Conference in Krakow 1999. W: Sałustowicz P. (red.). Bern: Peter Lang.
- Sałustowicz P. (2006). Soziale Arbeit und Empowerment – einige kritische Bemerkungen zur Suche nach einer politischen Sozialen Arbeit, w: Böller, K./Hansbauer, P./Hansenjürgen, B./Langenohl, S. (hrsg.): *Die Produktivität des Sozialen – den sozialen Staat aktivieren*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Sałustowicz P. (2006a). Civil Society and Social Economy in the Context of the Crisis in the Welfare State. W: Heimgartner, Arno (ed.), *Face of research on European social development*. Wien: LIT-Verlag.
- Sałustowicz P. (2007). Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii Społecznej. W: Staręga-Piasek J. (red.). *Ekonomia społeczna, Perspektywa rynku pracy i pomocy Społecznej*. Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.
- Sałustowicz P. (2010). Social Economy – a New Approach in the European Discourse about Social Inclusion? W: Sandu D. (red). *European Societies in Transition, Social Development and Social Work*. Berlin: LiT.
- Sałustowicz P. (2015). Praca socjalna między kontrolą a solidarnością. W: Kotlarska-Michalska, Sikora, P. (red.). *Praca socjalna. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Sałustowicz P. (2015a). Społeczna funkcja pracy socjalnej na tle przemian społecznych i ekonomicznych – w dyskursie niemieckim. W: Krzyszkowski J. (red.). *Praca Socjalna w poszukiwaniu tożsamości*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Sałustowicz P., Dutta S., Ramanathan S. Ch. (2013). Civil Society and Governance: Between Involvement and Autonomy? W: Dutta S., Ramanathan S. Ch. (red.). *Governance, Development, and Social Work*, Routledge.
- Shokane A. L., Nel H. (2019). Community Development Intervention Guidelines for Communities Affected by Natural Disasters. W: Rinkel M., Powers M. (red.). *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*, International Federation of Social Workers, Berne.
- Szmagałski J. (2022). *Praca Socjalna. Poszukiwanie tożsamości: duchowość, radykalizm, scenjentyzm... i nowsze kierunki*, Warszawa.
- Teixeira S., Mathias J., Krings A. (2019). The future of environmental social work: looking to community initiatives for models of prevention. *Journal of Community Practice*.
- Wódz K. (2001). Praca socjalna w poszukiwaniu nowych podejść i modeli. W: Barska A., Michalczyk T., Szczepański M. S. (red.). *Ku integracji rozwoju człowieka i społeczeństwa*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Netografia

- Bloomfield J. (2022). A green growth and innovation paradigm, 31st October 2022, <https://socialeurope.eu/a-green-growth-and-innovation-paradigm> (dostęp: 1.11.2022).
- Davies-Venn, M.: Global environmental governance: reform urgent, 6th November 2022, <https://socialeurope.eu/global-environmental-governance-reform-urgent> (dostęp: 7.11.2022).
- Dominelli, L. Greening Social Work: Linking social and environmental justice in social work theory and practice, https://www.academia.edu/33844035/Greening_Social_Work_Linking_social_and_environmental_justice_in_social_work_theory_and_practice (dostęp: 7.11.2022).
- European Investment Bank (2022). The EIB Clima Survey, Citizens Call for Green Recovery 2021 – 2022, Luxembourg https://www.eib.org/attachments/publications/the_eib_climate_survey_2021_2022_en.pdf (dostęp: 7.11.2022).
- Ghosh J.: Grappling with power imbalances, 31st October 2022, <https://socialeurope.eu/grappling-with-power-imbalances> (dostęp: 1.11.2022).
- Montani G. A European initiative for a global green deal 7th November 2022, <https://socialeurope.eu/a-european-initiative-for-a-global-green-deal> (dostęp: 7.11.2022).
- Rätzl N., Pulignano V. (2022). From 'green growth' to a 'good life' 31st October 2022, <https://socialeurope.eu/from-green-growth-to-a-good-life>, (dostęp: 1.11.2022).
- Smith A. B. (2020). 2010–2019: a landmark decade of U.S. billion-dollar weather and climate disasters (NOAA), Available at: www.climate.gov/news-features/blogs/beyond-data/2010-2019-landmark-decade-us-billion-dollar-weather-and-climate (dostęp: 7.11.2022).
- The Research Institute for Social Development ONZ (2022): Crises of Inequality: Shifting Power for a New Eco-social Contract, Raport – Preview, <https://cdn.unrisd.org/assets/library/reports/preview-unrisd-flagship-report-2022.pdf>, (dostęp: 1.11.2022).